

УЛУУ ОЙЧУЛДАРДЫН АДЕПТҮҮЛҮККӨ ТАРБИЯЛОО ИДЕЯЛАРЫНЫН АЗЫРКЫ
УЧУРДАГЫ АКТУАЛДУУЛУГУ*Доминова И.-п.и.к., доцент ОшМПУ**Женишбек кызы Айтбу-ОшМПУнун магистранты*

Аннотация: Бул макалада адептүү инсанды тарбиялоого өбөлгө болуучу улуу ойчулдардын идеяларынан мисалдар келтирилди. чечмеленди. Салыштыруулар менен кыргыз элдик макалдарыдын тарбиялык маанисин белгилеп, улуттук фольклордон конкреттүү мисалдар берилди. Ата-энелерге, мугалимдерге, педагогикалык багытта билим алып жаткан студенттерге сунушталат.

Негизги сөздөр: тарбия, адеп, макал, билим, бала, окуу, окутуу, коом, коомдук уюмдар.

АКТУАЛЬНОСТЬ ИДЕИ ВЕЛИКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ О НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ

*Доминова И. - к.п.н. доцент ОшГПУ**Женишбек кызы Айтбу - магистрант ОшГПУ*

Аннотация: В данной статье приведены конкретные примеры из киргизского фольклора, являющимися предпосылкой в воспитании нравственной личности. Рекомендуется родителям, учителям и студентам, обучающимся по педагогическому направлению.

Ключевые слова: воспитание, образование, ребенок, роль, социум.

THE RELEVANCE OF THE GREAT THINKERS' IDEAS ABOUT MORAL EDUCATION

*Dominova I. -k.p.s. associate professor**Jenishbek kyzy Aitbu - master student of Osh State Pedagogical University*

Abstract: It is article is given specific examples of kyrghyz folk, which is ground on moral upbringing of personality. It is recommended to parents, teachers, students and future teachers.

Key words: upbringing, education, child, role, society.

Бир кездерде жазуу, сызуусу жок эле эл өз балдарын адептүү, ыймандуу жаштарды тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрүн түзө алган. Элдик педагогиканын зор күчкө ээ экендигин баамдап, академик Г.Н. Волков: элдик педагогика менен илимий (мектеп) педагогикасынын тарыхын миң беттен турган бир китеп катары элестете турган болсок, мектеп педагогикасы жана анын тарыхы жөнүндөгү сөз ал китептен 995 же 996 бетинен башталмак деп баса белгилеген. [1,66] Демек элдик тарбия жөнүндөгү ой пикирлердин актуулдуулугунун мааниси төмөндөбөйт.

Улуу ойчулдардын адептүүлүккө тарбиялоо идеялары бүгүнү күнгө чейин өз маанисин жоготпой келүүдө. Кей Кавустун 44 баптан турган “Кабус-Намеси” чыгыш элдеринин таалим-тарбия жөнүндө баяндалган улуу педагогикалык мурасы экендиги баарыбызга белгилүү. Дүйнөлүк мааниси бар болгондуктан бул чыгарма Батыш жана Чыгыш элдеринин тилине которулган. 1432-жылы түрк, 1786-жылы уйгур, 1811-немис, 1860-өзбек, 1886-француз жана орус тилдерине которулган. [12]

Өзүнүн социалдык көз караштарын көбүнчө философияга негиздеп, Аль-Фараби, тарбия жөнүндө мааниси өтө күчтүү оригиналдуу көп ойлорду айткан. Тарбиянын негизги максаты, анын ою боюнча, адамды жакшылыкка, жакшы жөрөлгөлөргө үйрөтүү аркылуу анын бактысын ачуу деп көрсөтөт. Фараби адамды рухий жактан тарбиялоодогу илимдин маанисин жогору баалайт. Анын ою боюнча билим адамдын жүрүш-турушун кооздойт, дарактан өсүп чыккан бутактар мөмө байлагандай эле билимге умтулган адамдын адеп-ахлагы тазарат деп белгилейт.

Аль-Фараби Аристотельдин идеяларына таянып тарбиянын негизги милдети жан дүйнөсү жыргалга эмес, чындыкка умтулгандай кылып инсандын табиятынын оңолушуна көмөк көрсөтүү экенин көрсөтөт. Ошону менен бирге инсандын адептик сапаты дале көнүгүү менен адаттын натыйжасы болуп эсептелет деген жүйөлүү пикирди айтат. Беруни адамдын жан дүйнөсүнүн табиятын, анын дене менен байланыш мамилесин талдап олтуруп идеялдуулук материалдуулукка баш ийет деген тыянак чыгарып келет.. Ал эми адамдын жан дүйнөсүн, жашоо жолун адеп-ахлак нугуна бурса болот деп ишенимдүүлүк менен баса белгилейт.

Тарбиянын негизги милдети, Берунинин ою боюнча, адамдын адаттарын жана акылын жаман

касиеттерден тазалоо, аны жамандыкка алып баруучу эски ырым-жырым, үрп-адаттан, жалган ишенимден, түрдүү азгыруудан куткаруу деген. Беруни тарбияны өзүн-өзү тарбиялоо менен өтө тыгыз байланышта караган. [6.14]

Орто кылымдын улуу ойчулу Ибн Сина тарбиянын негизги максаты инсанды акыл жана дене жагынан шайкеш өстүрүү андагы токтоо мүнөздү калыптандыруу деп эсептеген. Ал өзүнүн “Эмчилик илиминин мыйзамы” деген белгилүү эмгегинде туура берилген тарбиядан эки пайда табабыз: биринчиси – баланын ыйманы жашынан адептүүлүккө өтсө, жан дүйнөсү оңолуп, а түгүл ал туруктуу адатка айланат, экинчиси – дене үчүн да пайда, анткени адепсиздик түрдүү бузулган табияттын натыйжасы болгон сыяктуу эле, адепсиздик адатка айланса ал табиятты да сөзсүз бузат. Алсак, ачуу келгенде адам эмоцияга алдырат, ачуусу келет, көңүл чөккөндө маанайы бузулат ушул сыяктуу өзгөрүүлөр болот. Азыркы учурда Ибн Синанын айткан идеясы дал келип жатат. Жаштардын журум-турумундагы өзгөрүүлөргө мобилдик телефондордун жапырт колдонулушу, динчил агымдардын туура эмес саясаты, элдин кийинүү маданиятыны өзгөрүшү, бирдиктүү мектеп формасынын эки түргө айланышына таасир этип жатат. Мындай терс өзгөрүүлөрдүн таасиринин себептерин аныктап, күрөшүү ар бир тарбиялык ишти жүргүзүп жаткан жетекчилердин демилгеси керектелип жаткандай көрүнөт.

Омар Хайям ойчул, акын, окумуштуу катары тарбиянын максаты – ыйманы таза, акылы тунук, сезими курч адамды калыптандыруу деп эсептейт. Өркүндөгөн чыныгы инсан гана жан дүйнөсүнүн канааттануусун сезе алат. Андан тышкары инсан адептүү болуп, өз жакындарын сүйүүгө милдеттүү. Тарбия көргөн адам гана бардык адамдарга жакшылык кыла алат. Андай адам акылы күчтүү, ыйманы таза келип, турмуштагы өтө зарыл иштерден башкага нерселерге көңүлүн бурбайт, бийликке умтулбайт деген ойду окумуштуу баса белгилейт. Бул ою да учурдагы заманыбызга дал келүүдө, сабаттуусу да, сабатсызы да элдин жүгүн көтөрүү жеңил иш эмес экенин таназар албай бийликке жетүүгө аракеттенип жатышат. Ибн Сина менен Фараби сыяктуу эле Омар Хаям да адамдагы жаман сапат да, жакшы сапат да тубаса берилбейт, ал түрдүү факторлордун таасири астында калыптанат деген ойго келген. Адамда жакшы адат болбосо, акыл менен аракет жасаса жаман адатынан кутулуп, жакшы адатка ээ боло алат. Адам адептүүлүк касиетке эки жол менен жетишет. Биринчиден, жакшы адат ар бир пендеде атайылап көнүгүү жолу менен калыптанат. Жакшы кылык-жоорук адатка айланса жакшырат, жаман жоорук адатка айланса бузулат. Омар Хайям, муну менен адамдагы адепти, мүнөздү активдүүлүк менен түптөө мүмкүн экендигин баса белгилеген. Тарбия бала кезде башталып, бүт өмүр бою улантылат. Инсан бекерликке берилбей билимге умтулуусу керек, ансыз өз аброюн бийик көтөрө албайт деген тыянак чыгарат. Бул талаптар азыркы учурда деле коюлуп жатат. Кыргызда да макал бар “Жалкоонун ашы татыбайт” “Жалкоонун жаны таттуу”, “Жалкоонун иши арбыбайт” ж.б.

Чыгыш элдердин, жалпы мусулмандардын баарына кеңири таркалган баа жеткис педагогикалык мурас-Кей Кавустун “Кавус-Немеси”. Кей Кавустун уулуна үйрөткөн акылынын мазмуну адамдагы эң негизги касиет-акылмандык, чынчылдык жана адамгерчиликтүүлүк. Мындай касиеттер көп адамдарда жок.

Бул чыгарма ар бир пенденин өз өмүрүндө үч адилеттүүлүк эрежени бекем кармоого милдеттендирет;

1. сүйлөгөн сөзүңдү турмушунда ишке ашыр,
2. чындыкка каршы иш кылба,
3. сабырдуу бол.

Кудурети улук Теңирим жараткандарынын адамды өзгөчө жасаган. Адам денесиндеги, бешөө ички, бешөө сырткы аң-сезим менен жаныбарлардан айрымаланып өзөгөчө жаралган. Ички, жабык бешөө: ойлоо, эске тутуу, кыялдануу, айырмалоо жана речь, ал эми сыркы ачык бешөө: угуу, көрүү, жыт сезүү, даам сезүү жана сыркы дене аркылуу туюуу деп көрсөтөт. Булардын айрымдары кээ бир жаныбарларда болгону менен адамдыкына окшобойт. Ошондуктан адам бүтүн жаныбарларды баш ийдирет, аларды акыл эси менен башкарат. Ошондуктан адам баласы жан жаныбарлардын падышасы.

Дүнүйөң азайып жакырлансаң акылыңды байыт, анткени акылдын байлыгы дүнүйөдөн кымбат. Акыл менен дүнүйө жыйнаса болот, ал эми дүнүйө менен акыл жыйнай албайсың. Акылың болсо өнөр үйрөн, дейт Кей Кавус. Билим-акылдын жүзү деген кеп бар эмеспи деп кайрылат улуу аалым. Демек, акылдуу, билимдүү адам кандай чөйрөдө болсо да, өз ишин таба билет.

Элден чыккан даанышмандардын таалим-тарбия жөнүндөгү залкар ойлорун биздин күнгө чейин жеткиргендигине акылман акын, таасын педагог бабабыз Жусуп Баласагындын, “Кут алчу билим” (Фрунзе Кыргызстан басма 1988) дастаны эң сонун далил.

Педагог бабабыз Жусуптун “Кутту билим” дастаны каармандарынын бири Адилет-чынчылдык, акыйкаттык, айкөлдүктүн бири Дөөлөт-кут, ырыс кешиктин, бири акыл-парасаттын, дили ак тазалыктын, бири Каниет-сабырдуулук, туруктуулук, мансапка умтулбаган, дүйнөгө алданбастыктын касиетин

айгинелеп ачкан, ар тараптан өркүндөгөн инсандын мындай асыл сапаттарынын ар бир инсандык калыптануусу коомдук турмуштун зарылдыгы экендигин баяндаган залкар педагогикалык мурас, окуган адамдын ички сезмин козгоп таасирдүү таалим-тарбия берүүчү шурудай тизилген сөз тизмегинен турган чыгарма. Окурмандарга кайрылып Жусуп; “Жалаң, акыл-насаат сөздөн түзүлгөн,

Шуру сымал жибек жипке тизилген” деп китептин мазмунунун элдин педагогикалык казынасынан алгандыгын, ал казына түгөнбөс кенч экендигин, ал кенчти элге жеткизүүнүн каражаты жандуу, элестүү, учкул сөз жана аны жеткизүүчүлөр элден чыккан сөз чеберлери экендигин көрсөтүп:

“Китепти окуй турган окурманым,
Көркүнө түрк сөзүнүн нак тунарың”

Эске тут, бул китепти жазган адам,

Атактуу, сыпаа, сөзмөр болгон абдан – дейт. [7]

Жусуп бабабыз инсандагы асыл сапаттарды калыптандыруунун эң негизги каражаты бул окуу, билим, илим экендигине элди ынандырып, малга, акчага жардылык эмес, руханий жардылык адамды кемсинтип жан дүйнөсүн жардылантап, адепсиздик, наадандык касиетке ээ кылып, катардан чыгараарын эскертет.

Жусуп инсандыгы асыл касиетти көркөмдүүлүгүн чыгарып, анын ой сезимин ойготуп, жан дүйнөсүн байыткан эң күчтүү курал катары эне тилин эсептеген. Эне тилин терең үйрөнүп кадырлап, байытып элге жугумдуу, жагымдуу ширин сөздү таруудай чубурткан адам элдин урмат сыйына ээ, ал касиеттүү инсан. Кылымдар бою калкыбыз жакшылыктын уюткусу – билим, илим, накыл сөздү даңазалап, куттуу эңсеп келгенине Жусуптун:

“Кары сөзүн айтылган капта сакта,

Кары сөзү алтын да сырын ачса.

Кут бир келет – бакпасаң кетип калат,

Бак бир конот, үйлөсөң учуп кетет”, - деген саптары ачык күбө боло алат.

Инсандагы аброюнун бийиктиги окугандыкта, билимдүүлүктө экендигин айтат. Акыл ойдун каймагы – оозеки сакталып келген макал-лакаптарда чагылдырган. “Билеги күчтүү бирди жыгат, билими күчтүү миңди жыгат”.

Элибизге кеңири белгилүү ойчул-насаатчылардын эң алгачкыларынын өкүлү Калыгул Бай уулу. Калыгул бабабыз көзү ачык ойчул, залкар насаатчы-акын, улуу педагог болгон.

Улуу насаатчы педагог бабабыз элдин пейили бузулуп, адеп-ахлактын төмөндөшүнүн тескери таасири жаштардагы кыргыз калкына туура эмес жоруктарды пайда кылып жатканын терең түшүнгөн. Мындай адептик кризистен чыгуунун бирден бир жолу пейилди ондоп, жакшы ниет менен дилди тазалоо экендигин айтып, элди ыймандуулукка үндөп:

Акылсызга жолобо,

Жолугасың тайгакка.

Жаман иштен качып өт

Жакшылыкка жетесиң. [7.31]

Калыгул бабабыздын залкар педагогикалык ойлорун, даанышмандык идеяларын, көзү ачык олуялыктарын ырааттуу изилдөө келечектин иши, чыгармачыл окумуштуу педагогдордун ыйык негизги парзы, келечекке ишенимдүү кароонун бирден бир жолу деп баса белгилейт.

Молдо Нияз кыргыз элинин тилин, дилин, үрп-адат, каада-салтын жакшы билип, кыргыз тилин даңазалап, жаштарды билим алууга, эл камын ойлоп, күжүрмөн эмгектенүүгө, адеп сактап, адамгерчиликтүү болууга үндөгөн жана чакырган.

«Караниет көп болот,

Жакын келбе жаныга

Жамандын тиет жалаасы» - деген ыр саптары жаштарга таалим, тарбия берип, аларды сак болууга чакырган [3.39] Элдик педагогикада таасири күчтүү макалдар бар “Жакшыга жанаш, жамандан адаш”, “Жакшы кыз жакадагы кундуз, жакшы уул асмандагы жылдыз”, “Жакшы жигит эл камы үчүн жүгүрөт, жаман жигит өз камы үчүн жүгүрөт” “жакшы”, “жаман” түшүнүктөрү салыштырылат.

Бул идеясын учурдун негизги темасы катары кароого болот. Анткени элдик педагогиканын залкар идеяларын аңдап терең түшүнгөн улуу агартуучу Молдо Кылыч элдин пейилинин бузулушун замананын бузулушу деп эсептеген. Бул балдарга таалим, тарбия берүүдө элдин өткөндөгү бай тажрыйбасына туура мамиле жасоонун натыйжасы экендигин аңдап түшүнгөн.

Бул маселе боюнча кыргыз элинин акындары өз пикирлерин айтышкан. Бул тууралуу адабиятчы окумуштуу Б. Кебекова төмөнкүдөй оюн жазган: “Орхон – Енисей эстеликтериндеги маалыматка караганда байыркы мезгилде кыргыздардын өзүнө тете жазуу – сызуусу болсо да, кандуу кармашуулардын, уруш-талаштардын кесепетинен өйдө-төмөн удургуп, көчүп-конуп, тарыхтын нечен

татаал кезеңдерин басып өтүп, бир учурда жазмачылыктан кол үзгөндөй түрү бар” [3, 36].

Алсак, элдик акындар макал-лакаптын тарбиялык маанисин турмуштук көрүнүштөргө карата кайра иштеп чыгып, санат-насыят формасындагы ырларды жараткан. Мисалы, эл арасында “Ырыс алды ынтымак” деген макал бар.

Андан элдик акындар:

- Ырыс алды ынтымак,

Ынтымагың жок болсо,

Алдындан таяр алтын так”,- деген санат-насыят ырын жараткан. Ошондой эле “Атадан алтоо туулса, ар жалгыздык башта бар” деген макалдан:

- Аскар, аскар, аскар тоо,

Аягы барып чап болот.

Атадан алтоо туулса,

Сыйлашпаса жат болот”,- деген терме ырларды чыгарышкан.

Айрыкча; Тоголок Молдо Абдрахманов, Сагымбай Орозбаков, Карим Алиев, Осмоналы Дордоев, Алтай Айдарбеков сыяктуу эл акындары, манасчылары аркылуу, кара сөз формасындагы тамсилдер – ыр формасына өтүп калтырышкан.

Акындар “эл ырчысы” деген наамды гана алып жүрүшпөстөн, ошондой эле “эл акылманы”, “эл ойчулу”, “эл даанышманы” катары коомдогу алган орду бийик болгон. Мисалы, Тоголок Молдо, Молдо Нияз, Молдо Кылыч сыяктуу жазгыч ырчылар макал-лакап, табышмак, чечендик, нускалуу сөздөрдү эл арасынан жазып алып, жыйноо менен гана токтоп калышпастан, элдик көркөм сөз мурастарын ар тараптуу изилдеп, балдарга тарбия берүүчүлүк касиетин байытуу менен кайра элге окуп берип таратышкан. [4]

Жаш муундардын туюу, кабылдоо сезимине жалпы элдик салтты, адептүүлүктү, боорукерликти байыр алдыруу кудурети, аларды өрнөктүү идеяларга тарбиялап келгендиги боюнча акындар - нагыз элдик педагогдор. Жөнөкөй эле бир макалдар балдардын тагдырында чоң мааниге ээ болуп, анын кийинки турмуштук жолу үчүн сабак болгон.

С. Рысбаев: адеп-ыйманга, үлгүү журум- турумга тарбиялоо багытындагы макал-ылакаптар; элдик нарк-насилге, намыстуу болууга үндөгөн макал-ылакаптар белгилеген., демек, кыргыз макал-ылакаптарынын башкы максаты – инсандын сапаттарын ар тараптуу калыптандыруу экендиги көрүнөт. [5.64]

Мисалы, «Аргымакты жакшысы азыраак оттоп, көп жуушайт, адамзаттын жакшысы азыраак сүйлөп, көп тыңшайт» деген макалды айтуу менен элдик педагогика жылкы менен адамды салыштырат, жылкы бул жерде адамды ассоциялайт, адептүү адам беймаани көп сүйлөбөйт экен, ал башкаларды көп утуп, акыл көрөңгөсүн байытып, анан гана кезеги келгенде айтчу сөзүн кыска жана нуска айтат экен.

Кыргыз элинин кылымдарга созулган маданий салтында да улуулар кичүүлөргө, аталар балдарга, өнөрпоздор калың элге тарбия берип, алар жүрүш-турушу, адеби, сүйлөгөн сөзү менен үлгү болуп кийинки урпактары үчүн кам көрүп келген. Улутту улут катары сактап келген нерсе ошол аталар тарбиясы болгон да, «Аталар сөзү- акылдын көзү», «Ата көргөн ок жонот, эне көргөн тон бычат», «Аккан арыктан суу агат», «Ата сөзү - ар намыс», «Атаны көрүп уул өсөт, энени көрүп кыз өсөт», «Атаң барда эл тааны, атың барда жер тааны » ж.б. көптөгөн макал-ылакаптарды чыгарган. [3.69] Үй бүлөдө ата үй бүлө башчысы, ата негизги фигура экендиги баса белгиленет.

Улуу окумуштуу ойчул адамдарыбыздын жана эл акындарыбыздын адептүүлүк жөнүндөгү ойлору жана турмушка туура багыт берип айткан баалуу сөздөрү азыркы жаштар үчүн жашоонун компасы десек жаңылышбайбыз. Турмушта бул баалуу ойлорду мектепте, ЖОЖдордо, коомчулукта тарбиялоо жана билим берүүчү мекемелерде окутуу-тарбия процессинде колдонууну ишке ашыруу учурдун милдети катары эсептелет.

Адабияттар.

1. Б.Апыш “Тарбия назарияты” Ош- 1996-жыл (6-15)
2. Муратов А. Кыргыз эл педагогикасы табияты, таралышы жана тарыхы.-Б.: «Турар», 2011.-117-118 б.
3. Койчуманов Ж. Элдик педагогиканын берметтери.-Б.,1996. 68-76б
4. Кыргыз адабиятынын тарыхы: 7 томдук . А. Акматалиевдин жалпы редакциялоосунда. – Б.: Шам, 2004.-215-216 б.
5. Рысбаев С., Кыргыздын улуттук баалуулуктары жана нарктуу түшүнүктөрү .-Б.:2021.-112 б.
6. «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий- адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы” Кут билим газетасы.